

Cor Kalfsbeek en zijn opdrachtgevers

Op een verjaarspartijtje bij Cor en Sibylle bestaat zeker de helft van de aanwezigen uit vrienden die ook eens opdrachtgever waren van Cor Kalfsbeek. Dat geldt ook voor mij. Mijn eerste ontmoeting met Cor was begin jaren '80 in de directiekamer van Gruno Woningbouwvereniging waarvoor Cor tekende aan een woningbouwproject in Paddepoel. 25 jaar later ontwierpen Cor en Sibylle een huis voor ons in een boomgaard aan de Rijn dat ons bijna dagelijks nog raakt in zijn schoonheid, functionaliteit en duurzaamheid. Een huis dat ons past als een op maat gemaakte handschoen. Een huis dat ons verbindt met de plek waarvan wij slechts met de grootst mogelijk moeite afscheid zullen nemen al zijn daar buiten het huis allerlei redenen voor.

In dit essay wil ik dieper ingaan op die zo belangrijke wisselwerking tussen opdrachtgever en architect. Voor goede architectuur zijn beide noodzakelijk. Als één van beiden zijn rol niet goed speelt of de verhouding domineert, leidt dat tot bouwwerken die zielloos zijn of op zijn best door een te groot ego of erger nog door een spreadsheet bepaalde projecten niet gegrond in de eisen die de locatie stelt en op goed doordachte technische en functionele uitgangspunten. Nederland staat er vol mee. Met wijken vol woningen die weliswaar huisvesting bieden en de winsten genereerden die de ontwikkelaars voor ogen hadden, maar waar niemand echt warm voor loopt en die niet echt mooi oud zullen worden. Om niet te spreken van de dozen die van Amsterdam tot Maastricht ons landschap in toenemende mate domineren. Aan al deze projecten hebben architecten getekend, al deze projecten hadden een opdrachtgever al moet je soms lang zoeken tot je een mens van vlees en bloed vindt die aangesproken kan worden op die rol. Maar trots zijn ze zelden op wat ze maakten.

Wat maakt een opdrachtgever een goede opdrachtgever? Welke bagage heeft die nodig om te kunnen excelleren? En wat vraagt het van de architect om in dit samenspel de regie te houden over de kwaliteit van de architectuur en tegelijk volledig recht te doen aan de wensen en ambities van een goede opdrachtgever? Mijn eerste lessen op een lange leerweg in opdrachtgeverschap, zijn begonnen in die directiekamer van Gruno, als zeer jonge en onervaren corporatiedirecteur van de grootste woningbouwvereniging van de stad die jaarlijks enkele honderden woningen bouwde. En mijn eerste leermeester was Cor Kalfsbeek.

Hoe Cor zijn opdrachtgevers bij de hand neemt

“Je hebt het hier nu wel voor het zeggen maar wat wil je nu eigenlijk met jullie woningbouwprojecten? Wat versta je onder goed wonen? Wat zijn je grote voorbeelden?” Op een besliste maar vriendelijke manier legt Cor me daar het vuur aan de schenen. Ik had dan wel architectuur gestudeerd in Delft maar was afgestudeerd als volkshuisvester. Een voorloper van wat je later een gespecialiseerde technisch bestuurskundige zou kunnen noemen. Luidruchtig hadden we ons in de democratiseringsbeweging na mei 1968 afgewend van de grote architecten die verbonden waren aan de faculteit: Bakema, Hertzberger, Van Eijck. Architectuur zou de wereld niet veranderen – dat zou moeten komen van bewonersactie gesteund door maatschappelijk geëngageerde ingenieurs. De opleiding moest daarop worden ingericht met onderzoek en onderwijs in de volkshuisvesting, de (politieke) economie, het verbeteren van ontwerp- en productieprocessen en het leren omgaan met participatie van de gebruikers. De kennis van de klassieken van de architectuur en het leren ontwerpen van vernieuwende woningbouw kwam daarmee op het tweede plan en Cor had dat snel door. Hij nam mij bij de hand in een meerjarige bijspijker cursus waarvoor

ook Maarten Schmitt en Henco Bekkering werden ingeschakeld. Een architect, een stedenbouwer en iemand met een encyclopedische kennis van de architectuurgeschiedenis. Met dit gezelschap gingen we jaarlijks enkele dagen op reis. Voornamelijk naar Duitsland: Berlijn met zijn grensverleggende en nog steeds verbluffende woningbouw uit de Weimar tijd waar mijn fascinatie voor Bruno Taut is geboren, naar het Frankfurt van Ernst May, naar Karlsruhe en Stuttgart waar in 2027 100 jaar Weissenhofsiedlung groots zal worden gevierd. Zo werd stap voor stap een grote lacune opgevuld en kwam de drie-eenheid van Vitruvius weer een beetje bij elkaar in mijn hoofd: Woningbouw is veel meer dan soberheid en doelmatigheid. Betaalbaarheid is niet de heilige graal die daarvan werd gemaakt in die tijd. Woningbouw moet ook verheffen – een gevoel van trots kunnen geven over de identiteit en schoonheid van de wijken waarin mensen leven en opgroeien. Zoals de Hufeisensiedlung dat doet, of de Justus van Effen. Het is een spel met licht en zichtlijnen, met kleur en textuur, met binnen en buiten. Met goede voorzieningen die het leven beter maken. Langzaam begon ik een antwoord te krijgen op de vraag: wat versta ik onder goed wonen? Maar ook wat moet een goede opdrachtgever daarvoor doen? Met ook weer in Berlijn het inspirerende voorbeeld van Martin Wagner en de GEHAG die met Bruno Taut zo'n 30.000 woningen realiseerden in het Berlijn van de jaren '20 en vroege jaren '30.

Wat is een goede opdrachtgever?

De lessen van Cor, Maarten en Henco hebben veel bijgedragen aan het in beweging komen voor de kwaliteit van stedenbouw en volkshuisvesting toen in de loop van de jaren tachtig in het landelijk beleid sterk de nadruk kwam te liggen op goedkoper en meer gestandaardiseerd bouwen. Er dreefde een enorme verschraving waartegen de beweging 5 x 5 in het verweer kwam. Met Adri Duivesteijn en Willem Giezeman schreef ik een manifest dat opriep tot het weer nemen van persoonlijke verantwoordelijkheid voor kwaliteit, voor schoonheid, voor het plezier van het wonen in de stad met een grote veelheid van mensen en woonwensen. Voor een stad waarin de samenhang van architectuur en stedenbouw weer wordt hersteld. Het werd een grote beweging waarin wethouders, opdrachtgevers, ontwerpers, onderzoekers en bewoners elkaar inspireerden een stap extra te zetten en voorbeelden te realiseren die lieten zien dat het beter en anders kon, ook met de beschikbare middelen. Architectuur Lokaal is de vrucht van deze beweging en heeft de missie de afgelopen decennia verder gedragen.

Maar mijn ideeën over goed wonen zijn zeker ook beïnvloed door de contacten met Cor en Sibylle die in intensiteit en regelmaat toenamen toen ik samen met Theo de Vries en Henk Weulink in het Stichtingsbestuur kwam dat de aandelen beheerde van Architectenbureau Kalfsbeek in Borger. We functioneerden als een soort Raad van Commissarissen en werden nauw betrokken bij het werk en later ook de overdracht van het bureau aan een volgende generatie. Het bracht me in het mooie huis in Borger met de fraaie inrichting en ook in Berlijn in het schitterende huis van de vader van Sibylle. Dit was wel wat anders dan sociale woningbouw en ook totaal wat naders dan de huizen die ik kende van familie en vrienden. De belangrijkste ontdekking was wel de vanzelfsprekende opeenvolging van intieme ruimtes met elk hun eigen sfeer, licht en uitzicht, niet gehinderd door het keurslijf van twee evenwijdige betonnen wanden waartussen zich altijd het programma afspeelt van de gestandaardiseerde woningbouw. Vorm volgt functie – maar ook constructie volgt architectuur.

Het einde van deze periode was de opstelling van een Programma van Eisen voor de woningbouw die Gruno mocht realiseren op één van de mooiste plekken van Groningen aan het Hoornse Meer. Daarin komt dan een antwoord op de vraag die Cor mij 6 jaar eerder stelde: waar sta je voor als opdrachtgever? Wat versta je onder goed wonen?

Het heeft nog veel langer geduurd voordat ik de vraag kan beantwoorden wat een opdrachtgever een goede opdrachtgever maakt. Opdrachtgeverschap is in de loop der tijd geanonimiseerd. Een projectleider is in veel gevallen geen opdrachtgever maar een manager die als zijn opdracht ziet een project zonder al te veel oponthoud naar de oplevering te loodsen en ondertussen te voldoen aan alle eisen die hij of zij van alle kanten uit de organisatie krijgt aangereikt: dat is het budget, dat is het rendement, dat zijn de maximale oppervlakten, dat zijn de eisen van de beheerder.... Het heeft weinig te maken met persoonlijke verantwoordelijkheid dragen voor een uniek project. Uniek vanwege de locatie, de wensen en ambities van de eindgebruikers, de stedenbouwkundige plannen waarin het moet passen, een unieke samenwerking met een team dat iets moois wil maken.

Een goede opdrachtgever schept de condities voor unieke projecten. Projecten die niet voor herhaling vatbaar zijn. Projecten waarvan bij de start duidelijk is wat de ambities zijn van de opdrachtgever vastgelegd in een inspirerend Programma van Eisen met een bij de ambities passend budget. Een opdrachtgever wil echt dat het project er komt en beschermt het project en de ambities als het in zwaar weer terecht komt. Dat is niet iets van willoos de portemonnee trekken maar wel verantwoordelijkheid nemen voor omstandigheden die buiten de beïnvloedingsmogelijkheden liggen van de architect zoals stijgende bouwkosten, zwaardere bouwvoorschriften, vertragingen in het planologisch proces en niet te vergeten (nagekomen) extra eisen van de opdrachtgever zelf.

Een goede opdrachtgever gaat nooit op de stoel van de ontwerper zitten maar draagt wel opvattingen aan en beelden over schoonheid, functionaliteit en duurzaamheid. Het moet een feest zijn om samen te ontdekken wat in de gegeven situatie de meest passende ontwerpkeuzen zijn. De architect moet daarbij in staat zijn in een vroeg stadium varianten aan te dragen en daarbij kunnen overzien wat die betekenen voor constructie en kosten. Een goede opdrachtgever geeft ook ruimte aan de architect op een topteam samen te stellen voor iedere opdracht en bekibbelt niet op de opdracht. Unieke projecten komen alleen tot stand wanneer de architect in staat wordt gesteld verantwoordelijkheid te nemen voor de totale kwaliteit en kosten tot en met de oplevering. Mooie projecten komen niet tot stand als de architect een ontwerp mag maken dat zo snel mogelijk wordt doorgeschoven naar een bouwbedrijf voor de uitwerking van het ontwerp en de bouwtekeningen.

Tot slot : ook een opdrachtgever moet zijn klassieken kennen. Niet iedere nieuwe woning kan een Fallingwater, een Villa Mairea of een Villa Tugendhat. Maar het is belangrijk dat referenties kunnen worden gedeeld, dat een opdrachtgever veel heeft rondgekeken en zijn beelden bibliotheek heeft verrijkt met de grote voorbeelden uit de bouwkunst.

Samen een huis maken

Het is een lange aanloop naar een intensieve samenwerking bij ons eerste nieuwbouwhuis. Samen met Delftse studievrienden waarmee wij aan de Oude Delft al enkele jaren onder één dak leefden, vatten wij het plan op om als de kinderen uit huis zijn samen oud te worden op een mooie plek centraal in het land. Zo'n plek waar je drie huizen kunt bouwen en een kantoortje voor mijn stedenbouwkundig bureau is niet eenvoudig te vinden. Na jaren zoeken en een generale repetitie elders die op het laatste moment niet doorgaat, vinden we een lot uit de loterij. Gewoon via een kleine advertentie in 2003 in de krant. Een boerderij met boomgaarden op een met een gracht omzoomde de huisplaats van een in 1840 afgebroken kasteel aan de Rijn met 5 hectare grond. Net voldoende om een nieuw landgoed te beginnen waarop drie huizen kunnen worden gebouwd. Onze voorstellen worden omarmd door het College van B&W maar ook door de zoon van de eigenaar die ons de koop gunt. Wij gaan de koop aan en beginnen fors te investeren in alle onderzoeken en

plannenmakerij die nodig zijn om tot een bestemmingsplanwijziging te komen. Een zeer complex proces: met 5 opdrachtgevers (drie particuliere huishoudens voor drie woonhuizen, mijn bureau voor een klein kantoortje, en de gezamenlijke eigenaren voor de gemeenschappelijke gronden, gebouwen en voorzieningen) en met 4 ontwerpers (drie verschillende architecten voor drie huizen en een landschapsarchitect).

Voor Wytske en mij is het volstrekt duidelijk dat wij dit alleen met Cor en Sibylle willen doen. Wij kennen de huizen die zij hebben gemaakt (niet alleen in Borger maar ook in Vledder en hebben het werk in finesse en detaillering zien groeien in de intensieve samenwerking tussen hen beiden. De huizen zijn onmiskenbaar van deze tijd maar staan tegelijk in de traditie. Cor kent de stad maar doorgrond ook de spelregels die gelden op een boeren erf wanneer de vanzelfsprekende ordening van zo'n erf wegvalt in de transformatie van een boerenbedrijf naar een nieuwe woonbestemming.

Wytske heeft haar twijfels of een nieuwgebouwd huis ooit de sfeer kan brengen die wij kennen van al onze (zelf) verbouwde huizen en in de huizen waar wij zijn opgegroeid. Als vinder van de plek hebben wij de eerste keus en kiezen niet voor de monumentale boerderij maar voor een nieuw huis. We zijn nog elke dag gelukkig dat we die keuze hebben gemaakt. En dat komt toch vooral door het huis dat Cor en Sibylle voor ons hebben gemaakt.

Het is in zijn hoofdvorm een eenvoudig schuurhuis, ondergeschikt aan de boerderij die voor op het erf staat bij de dam met duiker waarmee je het huiseiland betreedt. Maar onder de constructie van 5 stalen portalen beweegt de plattegrond zich helemaal vrij in de ruimte. Vrij om iedere straal licht te vangen op ieder moment en in ieder jaargetij van het jaar. Een huis met lange zichtlijnen in de lengte van het huis, in de diagonalen maar ook in de doorsnede met een vide boven de hal en de eetkeuken. Geen van de ruimten is te groot maar ook geen van de ruimten is te klein. We wonen er als vorsten met z'n tweeën maar bij partijen gaan de dubbel deuren open of schuiven weg en bewegen ook 30 mensen zich vanzelfsprekend door het huis of nemen plaats aan een lange tafel. Huis en tuin lopen vanzelfsprekend in elkaar over, het grote terras en de vlonders vergroten de woonruimte de tuin in bij mooi weer. De overstekken houden de zon weg in hoogzomer maar laten iedere zonnestraal binnen in de winter als je daar zo om verlegen zit. Wij wilden een nieuw huis maar niet nieuw meubilair. Cor en Sibylle kregen bij de opdracht een complete inventarislijst inclusief boeken, platen, CD's en schilderijen. Alles heeft zijn plek gekregen alsof dit huis al ons hele leven bestaat. Het ambitieuze project met de ingewikkelde afspraken die wij hebben bedacht heeft soms zijn tol geëist en ons zeker hier en daar met builen en schrammen achtergelaten – maar dit huis is een voorwerp van bestendig geluk dat wij niet gauw zullen loslaten. Waarvan je soms droomt dat je kleinkinderen er nog gelukkig zullen zijn.

In dit proces heb ik ook veel meer leren zien waarom Cor zo'n goede architect is. Wij hadden een heel goede uitvoerder op de bouw met wie ik op zijn eerste dag een gesprek had in de trant van wij hebben een in wezen eenvoudig huis maar willen graag dat dit in zijn maatvoering en detaillering klopt als een Zwitserse klok. Geen gesneden tegels in de sanitaire ruimten, een doorlopende houten vloer, op elkaar aansluitende vlakken in het stucwerk, haakse hoeken in de keuken en andere ruimten, een maatvoering die overal klopt. Zo is het ook geworden en deze uitvoerder vraagt nog iedere keer als ik hem zie hoe het met Cor gaat. Voor hem en voor ons is Cor veel meer dan een architect. Op ieder moment voel je bij Cor dat hij door en door vertrouwt is met alle aspecten van het ambacht waarmee je een goed huis bouwt – het beton storten, het metselen, het timmeren, de afwerking. Maar hij neemt ook de stille regie over de grote lijnen van het plan: de verkaveling op de hof, de lange lijnen tussen boerderij en de nieuwe huizen, de samenhang met het landschap. En ondertussen blijft alles kloppen: het ontwerp met het programma van eisen dat wij schreven, het te bouwen huis met het meegegeven budget, het tekenwerk met de planning. Niets is mooier dan

vakmanschap. Wij kregen een huis dat onmiskenbaar van Kalfsbeek is maar dat op onderdelen meegaat met wat wij belangrijk vinden: geen achter de houten gevel weg-getimmerde kozijnen die je niet kan schilderen, niet een geheel gesloten kap maar daar waar licht en uitzicht dat vragen een raam of dakkapel. Sibylle zorgt ervoor dat alle ruimten ook bruikbaar zijn voor verschillende woonfuncties, voor de beste keuken die wij ooit hadden en voor tal van details die net het verschil maken zoals de natuurstenen ingelaten plinten (waardoor de kasten echt tegen de wand aanstaan), fraaie boekenkasten, goede verlichting en mooi en praktisch sanitair.

Cor op zijn best

Wij hebben Cor nog jaren na de overdracht van zijn bureau zien tekenen aan projecten van woonhuizen. Niet alleen hun eigen woning in Paterswolde maar ook mooie opdrachten overal in het land. In mijn ogen heeft hij deze laatste 20 jaar met Sibylle zijn beste werk gemaakt.

Wij merken dat wij niet alleen staan in een vriendschap die zich heeft verdiept in de samenwerking aan zo'n huis. Zo is het velen gegaan. Dat heeft te maken met iets zeer ontwapenends in het karakter van Cor en zijn aanpak waarbij het samenwerken iets persoonlijks wordt waarin het opeens over alles kan gaan. Het is ook de bereidheid te luisteren en nooit dogmatisch naar vertrouwde oplossingen te grijpen. Daarmee is ieder project anders en weerspiegelen deze projecten nooit alleen de architect maar altijd ook de opdrachtgever. Ook opdrachtgevers met een kleine beurs want Cor is ook daarin een zeer sociaal mens. Wij weten dat omdat wij al twee keer mensen aan de deur hebben gehad die wilden weten wie ons huis hand ontworpen. Cor heeft voor beide opdrachtgevers een pracht huis gebouwd en daar laten zien dat hij dat ook heel goed kan met een klein budget. Sociale woningbouw heeft hij al lang niet meer gemaakt. Jammer eigenlijk want daar zou Cor zeker ook kunnen excelleren als hij daar de juiste opdrachtgever zou treffen. En die moet je helaas in die sector met een lampje zoeken.

Peter Kuenzli

Eck en Wiel, 28 juli 2022